

Анафієва Е.Р.

Формування орфоепічної компетентності молодших школярів у національних школах Криму

*Анафієва Ельзара Різаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти
Республіканський вищий навчальний заклад „Кримський інженерно-педагогічний університет”
м. Сімферополь, Крим*

Анотація. У даній статті розглядаються проблеми формування орфоепічної компетентності молодших школярів у поліетнічному середовищі. Розкривається необхідність врахування у даній роботі зіставлення трьох мов.

Ключові слова: орфоепічна робота, поліетнічне середовище, зіставлення мов

Актуальність проблеми. Однією з актуальних проблем у професійній підготовці майбутніх вчителів початкових класів є їх підготовка до проведення уроків мовного циклу, зокрема, української мови як державної.

Українська мова є обов'язковим предметом вивчення в усіх навчальних закладах країни. Вона вивчається не тільки у школах з українською мовою навчання, але і в школах, де навчання здійснюється іншими мовами.

Компетентнісний підхід до вивчення мовної системи на сучасному етапі розвитку є провідним. Це відповідно окреслюється пріоритетами шкільної мовної освіти, визначеними державними документами такими як Державний стандарт початкової загальної освіти та навчальними програмами. Нові програми для початкової школи націлюють навчальний процес на формування в учнів ключових і предметних компетентностей – здатності застосовувати набуті знання, уміння, навички, способи діяльності у навчальних ситуаціях і повсякденному житті.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти (освітня галузь „Мови і літератури”) ставиться мета забезпечити вільне володіння українською літературною мовою як засобом та умовою успішної соціалізації і самореалізації особистості в українському суспільстві. У концепції шкільної освіти національних спільнот в Україні йдеться про вирішальну роль мови у формуванні творчої, національно свідомої особистості. [1; 12-18]. Предметом навчання у школі, – йдеться у Концепції, – повинна бути не стільки мова, вилучена з системи практичних дій, скільки представлена нею думка, духовність, мовна та загальна культура [1; 12-18].

Повною мірою це стосується Криму. Багатонаціональний склад населення викликав до життя школи і класи, в яких вчать діти різних національностей. Навчання у цих класах здійснюється українською, російською або кримськотатарською мовами, і у кожному з цих типів шкіл є учні – кримські татари.

Успішне навчання української мови значною мірою залежить від врахування взаємовпливів тих мов, якими користуються діти на початку шкільного навчання. Переважна більшість учнів – кримських татар добре володіє російською мовою. Значно складнішою є ситуація з кримськотатарською мовою.

Кримськотатарський народ, який був депортований у Середню Азію, протягом десятиліть не мав можливості не тільки навчатися рідною мовою, а й вивчати її як шкільний предмет. Кримськотатарська мова використовувалась лише у побутових ситуаціях, і це вплинуло на

рівень володіння рідною мовою: деякі діти, які приходять до школи, володіють кримськотатарською (тобто вони розуміють та говорять); інші діти лише розуміють, але не говорять рідною мовою, також є діти, які зовсім не володіють рідною мовою (тобто вони навіть не розуміють її).

З поверненням кримських татар до Криму з місць депортації ситуація істотно змінюється: кримськотатарською мовою друкуються газети, журнали, посібники, художня література, видаються словники, ведуться передачі на радіо та телебаченні тощо. Важливим показником відродження мови є поява шкіл з кримськотатарською мовою навчання, але переважна більшість учнів кримських татар сьогодні вивчає рідну мову в школах з іншою мовою навчання (переважно російською). У цілому, незаперечним є факт, що рівень володіння рідною мовою серед кримських татар істотно підвищується, і це має бути враховане в навчанні української мови.

Однією з важливих ознак культури українського мовлення є його відповідність орфоепічним нормам. Естетична цінність правильної вимови дуже велика, оскільки це своєрідне дзеркало, яке яскраво відображає ступінь загального інтелектуального розвитку людини (Д. Богоявленський). Правильної літературної вимови потрібно навчати так само регулярно, як навчають граматики, правопису, особливо в роботі зі школярами, для яких українська мова не є рідною. Саме тому дуже важливою є проблема підготовки студентів-майбутніх вчителів початкових класів формування у першокласників – кримських татар орфоепічних навичок українського мовлення у зіставленні з російським і кримськотатарським.

Аналіз останніх джерел. Вирішальну роль у засвоєнні вимовних норм має відіграти початкова школа. Молодший шкільний вік вважається найбільш сприятливим періодом для становлення мовної особистості за всіма рівнями компетенції (комунікативної, лінгвістичної, соціокультурної). Саме цей вік найбільш відкритий у плані розвитку та вдосконалення мовленнєвої культури, складовою якої є вимовна (М.С. Вашуленко, О.Н. Хорошкова, І.П. Гудзик, М.Б. Успенський, В.В. Борисенко, С.П. Іванова, М.В. Панова, В.А. Серебренніков та ін.). Однак засвоєння норм літературної вимови ускладнюється в разі одночасного вивчення кількох мов (російської, української, кримськотатарської та іноземної), їх контактами на рівні комунікації. З огляду на це особливої актуальності набуває така проблема, як врахування негативного та позитивного впливу рідної (кримськотатарської) та російської мов у формуванні орфоепічних норм

українського мовлення. Специфікою цієї проблеми є необхідність зіставлення як споріднених – української та російської, так і різносистемних мов – російської та кримськотатарської, української та кримськотатарської (О.Н. Хорошковська, О.А. Бистрова, І.П. Гудзик, М.І. Тионов, А.Х. Загаштоков та ін.).

Відзначимо, що проблема виховання культури усного мовлення не є новою. Вона досліджувалась у різних напрямках: теоретичні аспекти навчання російської мови в Україні (Є.П. Голобородько, Г.П. Коваль, Н.А. Пашківська, М.Б. Успенський, Л.В. Вознюк та ін.), методика роботи над фонетичним матеріалом і вимовою (С.І. Бернштейн, М.Б. Успенський), формування вимовних умінь і навичок російського мовлення молодших школярів в умовах національно-російського білінгвізму (А.Ф. Бойцова, М.А. Бріцин, Н.І. Волошанівська, І.П. Гудзик, Й.М. Казнадзей, А.П. Коваль, О.Г. Лобчук та ін.), явища інтерференції та транспозиції у процесі вивчення другої мови (А.М. Богуш, О.В. Бугайчук, Л.А. Войцещук, Г.П. Коваль, І.О. Луценко, Н.А. Пашківська та ін.), корекції відхилень у мовному розвитку учнів (А.М. Богомолова, М.А. Савченко, А.А. Колупаєва, Ф.П. Сергєєв, Л.Ф. Спірова, М.Ф. Фомічова, С.Н. Цейтлин, А.В. Ястребова та ін.), вікові особливості засвоєння звукової сторони мовлення (В.І. Бельтюков, О.М. Гвоздєв, С.О. Натальїна, А.Д. Салахова та ін.), формування орфоепічних навичок українського мовлення молодших школярів (М.С. Вашуленко, Н.І. Тоцька, О.Н. Хорошковська та ін.). Однак проблеми формування орфоепічних навичок українського мовлення першокласників у зіставленні з російським та кримськотатарським не були предметом дослідження.

Спостереження та аналіз процесу викладання предметів мовного циклу в початковій школі засвідчили, що орфоепічна робота включається у систему навчання стихійно та епізодично; у ній відсутнє належне врахування міжмовних контактів. Важливо взяти до уваги, що значна частина вчителів, що працюють у початкових класах і навчають української мови, не володіють кримськотатарською мовою, отже, без спеціальної допомоги не може враховувати взаємовпливи української та кримськотатарської мов.

Таким чином, характерною ознакою освіти кримських татар є багатомовність, і вкрай актуальною є проблема врахування у навчанні української мови контактів української, кримськотатарської і російської мов. Однак ця проблема ще не стала предметом спеціальних досліджень, окремим її аспектам присвячено лише поодинокі статті.

Основний матеріал і результати досліджень. Проблема формування орфоепічних навичок українського мовлення першокласників у зіставленні з російським та кримськотатарським є недослідженою, вона майже не відображена у науково-методичній літературі. Це пояснюється тим, що методика кримськотатарської мови, а також методика російської та української мов з урахуванням кримськотатарської до недавнього часу не розроблялась. Тому ми спиралися на праці, в яких розглядаються проблеми російсько-української двомовності, а

також проблеми навчання іноземної мови, використовували значний досвід дослідження у колишньому Радянському Союзі проблеми навчання російської мови у національних школах.

Нами було проаналізовано програми з української мови для перших та других класів середньої загальноосвітньої школи з української мови шкіль з російською мовою викладання [2], які використовуються також у школах з кримськотатарською мовою навчання. У програмі визначено мету навчання – забезпечити початковий рівень комунікативних умінь та елементарних знань з української мови й правопису, відповідних умінь і навичок, а також інтелектуальний розвиток учнів та етнокультурознавчі знання. У програмі зазначено, що в основі умінь українського мовлення лежать частково-мовленнєві уміння – орфоепічні, граматичні та словниковий запас.

Як зазначено у програмі, зміст українського мовного матеріалу розроблено на основі порівняльного аналізу російської й української мов. У роботі з дітьми-кримськими татарами такий підхід до визначення змісту може бути прийнятним, тому що більшість дітей добре володіє і постійно користується російською мовою. Однак, на наш погляд, для роботи з учнями-кримськими татарами цей зміст треба доповнити матеріалом на основі порівняльного аналізу кримськотатарської, української та російської мов. Саме це і є одним із завдань нашого дослідження.

Важливим є положення програми про те, що збагачення словникового запасу і його активізація в мовленні відбувається на основі текстів для слухання-розуміння, заучування напам'ять та створення на уроках ситуацій мовлення з метою розвитку умінь спілкуватися. У програмі визначені такі теми для роботи з розвитку мовлення: “Знайомство. Ввічливість.”, “Родина.”, “Школа. Клас. Навчальне приладдя.”, “Дитячі ігри. Українські дитячі ігри” тощо. Ці теми стали підставою для визначення лексики, яку ми опрацьовували на уроках української мови.

Хоч у змісті програми не виділено три аспекти вивчення звуків (фізичний, анатоомо-фізіологічний, функціональний), – як зазначає професор С.О. Караман, – вони вивчаються в шкільному курсі мови в єдності, що забезпечує засвоєння учнями фізіолого-акустичних і функціональних ознак звуків як цілісного явища.

Відомості про *акустичні* властивості мовних звуків, що виникають внаслідок дії звукових хвиль на орган слуху, учням необхідні для правильного розуміння фонематичних явищ: мовні звуки розрізняються залежно від того, що лежить в їх основі – тон чи шум, – і відповідно безпомилкового поділу їх на дві групи: голосні і приголосні, приголосні в свою чергу на дзвінкі і глухі.

Фізіологічному аспекту, пов'язаному з вимовою того або іншого звука, в шкільній фонетиці приділяється значна увага. Адже лише детальне пояснення будови мовного апарату дає змогу учням збагнути, що в момент мовлення людина від звичайного дихання переходить на так зване „мовленнєве”. Струмін повітря з легенів через трахею потрапляє в гортань поштовхами,

кількість яких співвідносна з кількістю складів. У гортані струмінь зустрічає першу перешкоду – голосові зв'язки, що під великим тиском повітря вібрують і відіграють вирішальну роль у творенні голосних чи приголосних звуків.

Функціональний аспект забезпечує системність у вивченні фонетики у школі. Учні повинні засвоїти ряд понять: протиставлення звукових пар, сполучуваність звуків, їх уподібнення, пристосування, чергування, пом'якшення і напівпом'якшення звуків у потоці мовлення перед голосним *i*, чергування голосних і приголосних звуків, спрощення, подовження, склад, складоподіл, наголос та ін., що допоможуть учням оволодіти фонетичною системою української мови.

Відповідно до програми з української мови для першого класу розроблено підручник “Українська мова: Усний курс: Підруч. для 1 кл. шк. з рос. мовою навч. – К.: Освіта, 2002. – 159 с. (Хорошковська О.Н., Охота Г.І.)”, що використовується і у школах, в яких навчаються кримські татари. Цей підручник складений за тематичним принципом. Тематика відповідає програмі. Навчальний матеріал представлено переважно малюнками. Серед них є предметні малюнки (сонечко; дівчинка; чайка), а також є сюжетні малюнки (розваги дітей; родинне коло), які мають стати основою розвитку аудіювання та говоріння, а також опрацювання окремих мовних особливостей, зокрема вимови окремих специфічних звуків української мови, засвоєння вимови слів. Наприклад, робота над темою “Знайомство” дає можливість відпрацювати звук [ч] на таких словах як *дівчинка, хлопчик, собачка*; робота над темою “У гостях у бабусі й дідуся” – звук [г] на таких словах як *гість, годувати, глечик, гратися*.

У додатку до підручнику подано завдання для розвитку мовлення, є вправи для роботи над розвитком фонетико-орфоепічних умінь та навичок. Вони стосуються слухання, повторення, самостійного вимовляння, побудови висловлювань з опрацьованими словами, вивчення напам'ять віршів, ігор, чистомовок, скоромовок, лічилок тощо.

До зазначеного підручника розроблено методичні розробки уроків усного українського мовлення в 1 класі чотирирічної початкової школи з російською мовою навчання (Посіб. для вчителя. – К.: “Початкова школа”, 2002. – 128 с. (автори О.Н. Хорошковська, Л.О. Кутенко).

У цьому посібнику представлено різноманітні вправи та завдання, спрямовані на формування фонетико-орфоепічних навичок та умінь. Серед них:

- слухання та повтор за учителем (звуків, складів, слів, словосполучень, речень, текстів);
- заучування напам'ять (текстів: віршів, скоромовок, чистомовок, загадок, пісень, ігор тощо);
- самостійна вимова слів у завданнях відгадати загадку, назвати предмет, озвучити малюнок тощо;
- побудова речень та невеликих діалогічних висловлювань з використанням опрацьованих слів (відповіді на запитання за змістом прослуханого тексту, за малюнками, рольова гра).

Переважають завдання на слухання та повтор за учителем, далі за кількістю йдуть вправи на заучування напам'ять, вправи на самостійну вимову слів, є також окремі вправи на побудову речень.

Крім практичних завдань над звуком, словом та текстом, у підручнику представлена робота, спрямована на формування уявлень про особливості звучання, вимови слова, звукового складу слова. Учні пропонують звернути увагу на вимову слова (окремої форми), розрізнити українське й російське слово, знайти у групі слів чи невеликому тексті слово з певним звуком, перекласти слово українською мовою. Ці завдання складають порівняно невелику частину завдань, оскільки основним є розвиток мовлення учнів.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що на матеріалі підручника, на наш погляд, можна формувати орфоепічні навички українського мовлення, але ми пропонуємо доповнити ці матеріали вправами, які основані на зіставному аналізі фонетико-орфоепічних явищ української, кримськотатарської та російської мов. Це пояснюється тим, що на українське мовлення дітей-кримських татар, які навчаються у школах з кримськотатарською та російською мовами навчання, впливає не тільки російська мова, але й кримськотатарська. Саме це повинні враховувати вчителі початкових класів.

Нова мовна ситуація, що склалася в Криму в пострадянський період, значно розширила функціональні кордони двомовності (багатомовності): у національно-державних і національно-територіальних округах країни зараз природною нормою вважається як національно-українська, так і українсько-національна двомовність, а у багатьох випадках національно-українсько-російська багатомовність. В той же час володіння мовами (особливо національними) залишається на досить низькому рівні. Отже для розвитку гармонійної, соціально ефективної двомовності необхідно:

- ♦ всемірно розвивати і укріплювати українсько-національну двомовність, створюючи для цього необхідну соціально-правову і фінансову основу;
- ♦ постійно укріплювати національно-українську двомовність. Українська мова є надійне сховище універсальної інформації людства.
- ♦ сформувати у індивідів ситуації реального психологічного домінування рідної мови при вивченні другої;
- ♦ при будь-яких видах двомовності (багатомовності) визнавати домінуючу роль рідної мови. Лише рідна мова здатна передавати сокровенне, суто індивідуальне, властиве йому безцінне духовне багатство, розкривати характерні особливості, національну психологію народу. У цьому і є безперечна унікальна цінність кожної мови.
- ♦ підняти на якісно новий рівень навчання національної і української мовам, виходячи з вимог підготовки всесторонньо розвиненої мовної особистості;
- ♦ підвищити престиж, соціальну значущість національних мов в українському соціокультурному просторі.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арват Н.Н. Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе: [пособие для учителя] / Н.Н. Арват, Ф.С. Арват. – К.: Рад.шк., 1989. – 192 с.
Arvat N.N. Comparable study of Russian and Ukrainian languages at school [Sopostavytel'noe uzuchenye rus'koho u ukraynskoho yazykov v shkole]: [posobyе dlya uchytelya] / N.N. Arvat, F.S. Arvat. – K.: Rad.shk., 1989. – 192 s.
2. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот в Україні// Педагогіка і психологія, 1995. – № 5. – С. 12-18
Bondarenko N.V. Conception of school linguistic education of national associations in Ukraine [Kontseptsiya shkil'noyi movnoyi osvity natsional'nykh spil'not v Ukraini] // Pedagogika i psykholohiya, 1995. – № 5. – S. 12-18
3. Богданович Г.Ю. Русский язык в аспекте лингвокультурологии / Г.Ю. Богданович. – Симферополь: Доля, 2003. – 392 с.
Bohdanovych H.Yu. Russian in the aspect of linguoculture [Russkyu yazyk v aspekte linyvokul'turolohyu] / H.Yu. Bohdanovych. – Symferopol': Dolya, 2003. – 392 s.
4. Гудзык І.П. Навчання мов у полікультурному освітньому просторі України / І.П. Гудзык // Вісник Черкаського університету. “Педагогічні науки”. – 2005. – № 72. – С.85-90.
Gudzyk I.P. Teaching of languages in policultural educational space of Ukraine [Navchannya mov u polikulturnomu osvitr'omu prostori Ukrainy] / I.P. Gudzyk // Visnyk Cherkas'koho univertsytetu. “Pedagogichni nauky”. – 2005. – № 72. – S.85-90.
5. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за редакцією М.І.Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.
Practical work of the method of teaching of Ukrainian [Praktykum z metodyky navchannya ukrayns'koyi movy] / Kolektyv avtoriv za redaktsiyeyu M.I.Pentylyuk, S.O. Karaman, O.V. Karaman ta in.. – K.: Lenvit, 2003. – 302 s.
6. Програма для середньої загальноосвітньої школи 1-2 класи. – К.: Початкова школа. – 2001. – 296 с.
Program for middle general school of 1-2 classes [Prohrama dlya serednoyi zahalnoosvitnoyi shkoly 1-2 klasy]. – K.: Pochatkova shkola. – 2001. – 296 s.

Anafieva E.R. Forming of orthoepic competence of junior schoolchildren in national schools of Crimea

Summary. The problems of forming of orthoepic competence of junior schoolchildren in a polyethnic environment are examined in the article. There are opened up the necessity of account of comparison of three languages.

Keywords: orthoepic work, a polyethnic environment, comparison of languages

Анафиева Э.Р. Формирование орфоэпической компетентности младших школьников в национальных школах Крыма

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы формирования орфоэпической компетентности младших школьников в полиэтнической среде. Раскрывается необходимость учета сопоставления трех языков.

Ключевые слова: орфоэпическая работа, полиэтническая среда, сопоставление языков